

ELEMENTE DE ORIGINE LOCALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ ÎN ARHITECTURA MILITARĂ A EPOCII FEUDALE TIMPURI DIN TRANSILVANIA

de BAKÓ GÉZA

Pe teritoriul patriei noastre se întilnesc, în evul mediu, sfera de răspîndire a arhitecturii răsăritene cu cea a arhitecturii apusene, respectiv a Europei centrale.

Este cunoscut că arhitectura medievală din Moldova se afla sub puternica influență a arhitecturii răsăritene, adică rusești¹. În schimb, în privința arhitecturii din Transilvania — în special construcțiile clasei dominante și ale orășenilor — s-a acceptat îndeobște părerea potrivit căreia, date fiind legăturile nobilimii cu Apusul, dezvoltarea arhitecturii de aici a fost influențată de cea din Europa centrală.

Deși această constatare, în fond, corespunde realității, rămîn de rezolvat o serie de probleme.

Așa, de exemplu, va trebui elucidată definitiv perioada în care începe să se manifeste într-adevăr influența arhitecturii apusene asupra acestui teritoriu; cînd s-au răspîndit la noi tipurile apusene și care erau cele folosite pînă atunci, adică acelea de la care a pornit de fapt dezvoltarea arhitecturii feudale din Transilvania.

De asemenea, va trebui scos în evidență rolul jucat de arhitectura răsăriteană care, în multe privințe, a servit drept model și pentru Apus.

Vor trebui apoi analizate în mod temeinic elementele de creație locală, aportul populației autohtone deoarece — așa cum a observat-o deja Pastainer Gyula² (specialist apreciat în acest domeniu) și cum a formulat-o mai clar arhitectul P. Macovei „pe lîngă influența centrului Europei — aportul local al populației conlocuitoare, compusă din romîni, unguri, germani, se vădește totuși în caracterul specific imprimat unora din construcțiile monumentale“³.

În trecut aceste probleme au fost tratate superficial și în unele cazuri chiar tendențios. Așa, de exemplu, specialiștii burghezi chiar dacă au ridicat problema creației locale, în majoritatea cazurilor au cău-

¹ Vezi Acad. P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi rominești*, 1951, p. 41, 136.

² *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, Seria Magyarországnak, vol. VII. (Transilvania), 901 p. 37.

³ *Probleme de cercetări în arhitectura R.P.R.* în „Arhitectură și urbanistică“, 1952, nr. 9—10, p. 35.

tat s-o atribuie numai uneia sau alteia dintre populațiile conlocuitoare, încercînd să subaprecieze rolul celorlalte în dezvoltarea arhitecturii în Transilvania.

Din această cauză, pe de o parte, găsim un material documentar destul de sărăcăcios cu privire la aceste probleme, iar pe de altă parte, și această moștenire a trecutului necesită o revizuire critică.

Ca urmare, trebuie să arătăm că problemele enunțate vor putea fi rezolvate în totalitatea lor numai după revizuirea întregului material documentar existent, și pe baza noilor mărturii pe care ni le vor furniza cercetările și săpăturile recente.

În lucrarea noastră ne vom ocupa de un singur domeniu al arhitecturii, arhitectura militară, din primele două secole ale epocii feudale.

• • •

Este cunoscut că unul din elementele cele mai importante care ne ajută să încadrăm construcțiile militare în diferite tipuri este planul.

Cercetînd cetățile antice sau cele din evul mediu timpuriu de pe teritoriul Transilvaniei, constatăm că, de obicei, planul lor este rotund, oval și în tot cazul fără colțuri proeminente.

Așa, de exemplu, la diferite tipuri ale cetăților dacice, ca și la locurile ușor întărite din acea vreme, valurile și șanțurile inconjurătoare au un plan oval, sau formează un arc⁴.

Cauzele care au determinat folosirea acestui plan sînt multiple.

Așa, de exemplu, la cele construite din pămînt sau piatră îngrămadită și materialul cerea construirea fără colțuri. La altele, configurația terenului — vîrfurile rotunde, sau oval al dealului — aducea după sine planul rotund, oval.

Nu trebuie să uităm însă nici faptul că în vremurile acelea cînd turnurile de flancare nu erau încă folosite, „unghiul mort” din fața colțurilor reprezenta un dezavantaj foarte mare⁵.

Este deci explicabil de ce și la cetățile unde materialul ar fi permis construirea colțurilor, acestea erau rotunjite⁶.

În ce privește cetățile din evul mediu timpuriu, ca de exemplu, cetatea de la Morești⁷, cetățile mai mici de la Teliu, „Ratberg” de pe dealul Lempeș⁸, vechea cetate de pămînt de pe dealul Sprencului⁹ și altele aveau toate planul rotund sau oval.

Pentru a putea preciza caracterul cetăților transilvănene din secolele XII—XIII, trebuie să aruncăm o privire și asupra planului cetăților contemporane din Apus.

⁴ Studii și cercetări de istorie veche, 1951, planșa după p. 126, pp. 307—309, planșa V; Studii și cercetări de istorie veche, 1950, I, p. 120; Székely Z. Zatevár, Sfîntu Gheorghe, 1949.

⁵ Din această cauză erau rotunjite colțurile castrelor romane.

⁶ Ca la cetatea de piatră de la Grădiștea Muncelului.

⁷ Vezi Studii și cercetări de istorie veche, 1955. 3—4 pl. I (după p. 644).

⁸ Vezi W. Horwáth, *Mittellungen des Burzenländer Museums*, 1944. no. 36—39.

⁹ *Das Burzenland*, Kronstadt. p. 60. fig. 9.

Studiind cetățile din Apus, ca, de exemplu, centrul cetății Carcasone¹⁰, cetatea Coucy¹¹, ambele din Franța, cetatea Harlech¹² și Towerul¹³ din Anglia, Hartberg din Austria, Altenburg din Germania¹⁴ și altele, constatăm că planul acestora este rectangular sau poligonal, în tot cazul cu colțuri proeminente.

Analizând comparativ problema celor mai vechi cetăți feudale din Transilvania, constatăm că planul acestora este rotund, oval, fără colțuri.

Așa erau cetățile ovale din secuime, ca Herecvár de lângă Olteni¹⁵, Vápavár de la Bicsadul Oltului¹⁶ și altele, cetatea de la Moldovenesti, adică cetatea de pământ construită în secolul al XI-lea și cea de piatră ridicată deasupra acesteia în jurul anului 1100¹⁷; de asemenea, cetățile de la Rășinari, Racovița, Tilișca¹⁸, Sibiel¹⁹, Orlat²⁰ „cetatea fetii“ de la Florești²¹, cetatea de piatră de pe dealul Sprenkului²² și altele construite în secolele XII–XIII²³.

Conchidem că, în privința planului, la cele mai vechi cetăți feudale din Transilvania nu se poate constata nici o influență apuseană. În schimb se observă continuitatea planului local al cetăților din antichitate și din evul mediu timpuriu.

Acest lucru nu este întimplător deoarece s-a constatat că majoritatea primelor cetăți feudale au fost construite deasupra unor cetăți anterioare, respectându-se planul vechi.

Așa, de exemplu, la Jigodin II, săpăturile au arătat că incinta de piatră de la începutul epocii feudale s-a construit pe valul vechii cetăți dacice, păstrându-se întru totul vechiul sistem de apărare²⁴. La fel și cetatea de piatră de pe dealul Sprenkului s-a suprapus unei cetăți mai vechi, valurile și șanțurile acesteia păstrându-se ca întărituri exterioare.

Aceeași situație se poate constata la cetatea de la Rășinari²⁵, la cetățile Herecvár, Vápavár, eventual la cetățile de la Florești, Tilișca, Breaza și altele, unde pe lângă incinta de piatră, care datează cu precizie de la începutul epocii feudale, mai întâlnim o serie de valuri și

¹⁰ Cf. Bárczay O., *A hadügy fejlődésének története*, 1895, II, p. 205.

¹¹ *Ibidem*, p. 210.

¹² *Balșaiá Sovetskaia Enciclopédia*, vol. 16, p. 402.

¹³ *Atlas Istoriei Srednih Vekov*, 1952, p. 20 (b).

¹⁴ L. M. Tverskoi, *Ruskoe gradostroitelstvo do konca XVIII. veka*. Leningrad-Moskva. 1953. p. 109. pl. 85.

¹⁵ Orbán B., *A Székelyföld*, III, 1869. p. 56; SCIV. 1951. p. 303.

¹⁶ Orbán B., *op. cit.*, III, p. 61; SCIV. 1950. I. pp. 120–122.

¹⁷ *Studii și cercetări de istorie veche*, 1955, 3–4, p. 664, fig. 11.

¹⁸ Cf. K. Horedt, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1941, pp. 16–27.

¹⁹ Cf. A. Decei, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj. VIII. p. 317.

²⁰ Cf. K. Horedt, *op. cit.*, 1940, 2 pp. 126–128.

²¹ *Ibidem*, p. 124.

²² Cf. G. Treiber, *Mitteilungen des Burzenländer Museums*, 1937. pp. 44–47.

²³ Cf. K. Horedt, *op. cit.* 1941, 1. p. 27.

²⁴ *Vezi Studii și cercetări de istorie veche*. 1951. 1. pp. 307–308.

²⁵ *Vezi K. Horedt, op. cit.*, 1941. 1. p. 24.

șanțuri exterioare, despre care putem bănuși că sînt rămășițele unor cetăți mai vechi.

Rămășițele unor culturi materiale mai vechi, găsite pe teritoriul numeroaselor cetăți feudale timpurii, precum și amenajările de teren necaracteristice epocii feudale²⁶ denotă că pe aceste locuri existau și mai înainte întărituri.

. . .

Un element caracteristic al arhitecturii militare din epoca feudală era așa-numitul „zwinger“.

Zwingerul este un teren îngust închis între două ziduri, adică zidul exterior și zidul interior al unei cetăți.

În condițiile epocii respective, zwingerul era foarte practic, deoarece în cazul cînd inamicul ar fi reușit să străpungă zidul exterior se găsea în fața unui obstacol și mai puternic, închis la un loc strîmt, unde n-avea posibilitatea să-și desfășoare rîndurile și să-și folosească din plin forțele, pe cînd apărătorii puteau să-i împiedice cu ușurință înaintarea, izolînd locul de joncțiune.

Pentru a putea opri mai bine înaintarea inamicului în lungul zwingerului, acesta era împărțit de obicei cu alte ziduri perpendiculare.

De asemenea, apărătorii puteau îngreua aprovizionarea inamicului ajuns la zwinger, ținînd sub control, cu proiectile aruncate de pe incinta interioară, dominantă, locul de joncțiune, iar pe urmă, printr-un puternic contraatac, pornit din față și din flancuri, puteau să-l scoată pe acesta din zwinger.

Zwingerul încingea uneori întreaga cetate, altelei numai locurile mai periclitare.

Arhitectura apuseană a preluat acest sistem din Răsărit cu ocazia cruciadelor. Mai întîi a fost adaptat la cetățile ordinilor călugărești militare din Siria și Palestina²⁷, de unde a ajuns apoi și în Europa apuseană.

Cele mai caracteristice construcții de acest gen din apusul și centrul Europei se pot vedea la cetatea de la Harlech, (Anglia), construită în secolul al XIII-lea²⁸, cele de la Carcassone, (Franța)²⁹, Landeck, (Tirol) și altele.

Una dintre primele cetăți la care s-a adaptat acest sistem a fost probabil cetatea Zolyom (azi în Republica Cehoslovacă), construită în forma ei de astăzi pe la mijlocul secolului al XIV-lea³⁰. Partea principală o formează palatul, care încingea o mică curte interioară. Palatul

²⁶ Vezi A. I. Ferenczi, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*. Seria Transilvania, 1929, p. 24.

²⁷ Vezi Bărczay O., *op. cit.*, p. 213.

²⁸ Vezi Balșaiia Sovetskaia *Ențiklopedia*, vol. 16, p. 402.

²⁹ Vezi Bărczay O., *op. cit.*, p. 205.

³⁰ Vezi *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, Seria Magyarország, vol. V. pp. 143—144.

este înconjurat de un zid puternic, realizându-se în felul acesta un zwingier secționat prin ziduri perpendiculare.

În ce privește teritoriul Transilvaniei, săpăturile făcute în special la cetățile ovale din secuime au arătat că acest sistem de fortificație are aici o tradiție veche, încă din epoca dacică, cu continuitate directă în epoca feudală timpurie.

Problema cetăților ovale din secuime a fost studiată de mulți specialiști în trecut. Neavînd însă posibilitatea de a face săpături și cercetări sistematice, problema nu s-a putut rezolva, aducîndu-se numai păreri ipotetice. De exemplu, Orbán Balázs și Jakob Elek le atribuiau în totalitatea lor maghiarilor, respectiv secuilor. În schimb, Al. Ferenczi, pe baza materialului dacic, susținea că ele, împreună cu zidurile construite cu mortar, sînt de origine dacică³¹.

Săpăturile sistematice efectuate de colectivul Academiei R.P.R. în anul 1950 au arătat, în special la cetatea de pe Dealul Cetății (Várhegytető), de la Jigodin (Miercurea-Ciuc), că la baza acestor cetăți au stat vechi întărituri ale dacilor, deasupra cărora s-au construit apoi incintele de piatră, din epoca feudală timpurie³².

Pentru a vedea sistemul de apărare al acestor cetăți, dăm o descriere scurtă a celei de la Jigodin, pe baza materialului vechi și a săpăturilor amintite.

Dacii, renumiți în amenajările de teren, au construit pe „Dealul Cetății” un adăpost fortificat, care servea ca loc de refugiu pentru populația așezărilor de pe valea Oltului³³.

Vîrfurile dealului a fost netezit, formîndu-se un platou, iar mai jos, pe pantă, s-a tăiat de jur împrejur o terasă; din pămîntul scos s-a ridicat pe marginea ei un val. Platoul superior era înconjurat pe margine de o palisadă.

În felul acesta s-a obținut un sistem de apărare care îndeplinea întocmai misiunea unui zwingier de mai tîrziu. Adică, valul exterior avea menirea zidului exterior, panta abruptă a platoului central avea menirea zidului interior, iar locul îngust dintre acesta era zwingierul.

După cum rezultă din săpături, această cetate dacică a fost folosită atît în vremea cuceririi romane, cînd, aici locuiau daci liberi, cît și mai tîrziu în secolul al IV-lea³⁴. Care a fost soarta ei de mai tîrziu nu știm; aproximativ însă în secolul al XIII-lea, cetatea apare din nou ca loc de refugiu întărit. Cu această ocazie s-a păstrat vechea amenajare a terenului și nu s-a făcut altă modificare decît ridicarea unei incinte de piatră, construită cu mortar, deasupra valului exterior.

Așadar, cetatea de la începuturile feudalismului a păstrat neschim-

³¹ Vezi *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Transilvania, IV, pp. 240-267.

³² Vezi *Studii și cercetări de istorie veche*, 1951. I. pp. 309-310.

³³ *Ibidem*, p. 309.

³⁴ *Ibidem*, p. 309; Székely Z., *Adatok a dákok késő vaskori műveltségéhez*, 1954. p. 31.

bat vechiul sistem de apărare al cetății dacice, corespunzător zvingerului de la cetățile medievale.

Cetăți asemănătoare au mai fost cercetate de același colectiv al Academiei R.P.R. la Sumuleu (Miercurea-Ciuc), și Tușnad³⁵.

În secuime și în împrejurimi mai există multe cetăți de acest tip, necercetate încă. Ca exemple putem aminti cetățile de la Păuleni, Minele Bălan, cetatea din apropierea localității Rimetea-Nirajului — situată între cele două brațe ale Nirajului — cetatea de pe dealul Tepej de lângă Ormeniș și altele³⁶.

Este de remarcat că acest sistem de fortificare se întilnește și la cetățile de pământ din evul mediu timpuriu, ca de exemplu la cetățile de pe dealul Lempes, de pe dealul Sprencului, cetatea răsăriteană de la Teliu³⁷.

Unele din aceste cetăți au servit și ele drept model pentru cetățile de mai târziu. Așa, de exemplu, cetatea de pe dealul Sprencului a fost folosită și în epoca feudală timpurie, când pe marginea platoului central s-a construit o incintă de piatră cu mortar, iar vechiul șanț și val, așezate mai jos, s-au păstrat ca întărituri exterioare, invers decât la cetățile ovale din secuime.

Aceeași situație s-a constatat la „cetatea fetii“ de la Florești și la cetatea de la Rășinari, unde incinta de piatră de la începutul epocii feudale este așezată pe platoul central al unor cetăți mai vechi, ale căror valuri și șanțuri s-au păstrat ca întărituri exterioare.

. . .

Un alt element al arhitecturii militare, despre care trebuie să vorbim aici, sînt turnurile.

Este cunoscut faptul că grecii vechi și-au dat seama că turnurile dreptunghiulare au un mare dezavantaj, și anume că atunci cînd sînt izolate, în fața colțurilor se formează acel „unghi mort“ — despre care am mai vorbit — iar cînd sînt turnuri de flancare, unghiul mort se formează în fața zidurilor exterioare. Acesta oferă însă asediatorului posibilitatea să se apropie și să-și instaleze mașinile de asediere.

Cu tehnica vremii grecii n-au putut remedia această lipsă, deși au făcut unele încercări, cum ar fi așezarea oblică a laturii exterioare a turnurilor. Romanii, care construiau cu mortar, au rezolvat această problemă, folosind turnuri și bastioane cu planul circular sau semicircular.

Constructorii din Răsărit, cunoscînd și ei dezavantajul turnurilor dreptunghiulare, foloseau în general turnurile și bastioanele circulare și semicirculare, atît la construcții de flancare, cît și la turnuri izolate — donjonuri, numite în Răsărit *Kümkü*.

³⁵ Vezi *Studii și cercetări de istorie veche*, 1951. I. p. 310.

³⁶ Descrise de Orbán B. în diferite volume ale operei sale citate.

³⁷ Vezi W. Horváth, *op. cit.*, p. 37.

Putem aminti ca exemple bastioanele cetății de la Raman (Azerbaidjan)³⁸, turnurile de flancare de la poarta cetății din Buhara³⁹, turnurile cetății Amberd⁴⁰, iar dintre turnurile izolate „turnul lui Tokmak”⁴¹.

Cercetînd cele mai vechi cetăți feudale din Europa apuseană și centrală, aflăm că la acestea planul turnurilor de flancare și ale donjonurilor era dreptunghiular.

Putem aminti donjonurile cetăților Arques (Franța), Heidingham, Hole House (Jonnie Armstrongs Tower), Newarek — toate în Anglia — „Turnul alb” (White Tower) al Towerului din Londra, Landeck (Tirol), Wartburg (Germania), Baiendorf, Leibensfeld, Stauf, Mansberg (toate din Austria) și altele⁴².

În apusul Europei turnurile circulare apar numai în secolul al XIII-lea, fiind preluate din Răsărit cu ocazia cruciadelor. În rîndurile acestora se numără donjonurile cetăților Coucy⁴³, Gaillard⁴⁴, Lichtenstein⁴⁵, turnurile cetăților Carcassone, Harlech⁴⁶ și altele.

În Ungaria medievală marea majoritate a turnurilor construite în secolul al XIII-lea erau dreptunghiulare. Construirea turnurilor circulare începe propriu-zis numai în secolul al XIV-lea, cînd se ridică turnul Istvántorony din Buda, turnurile cetăților Bács⁴⁷, Zolyom, întăriturile exterioare ale cetății Torna și altele.

Față de aceasta, la cele mai vechi cetăți feudale din Transilvania, erau folosite în general turnurile, bastioanele cu planul circular sau semicircular.

Cităm turnul cetății de la Rășinari din secolul al XII-lea⁴⁸, turnurile cetăților Sibiel⁴⁹, Breaza⁵⁰ ambele de la începutul secolului al XIII-lea — bastioanele semicirculare ale cetății Bágy, turnurile cetății Vityálvár (lîngă Rimetea-Nirajului) și altele.

Luînd deci în considerație că turnurile circulare apar în Transilvania încă în secolul al XII-lea, adică înainte de apariția lor în Apus, este evident că ele nu pot fi atribuite unei influențe a arhitecturii militare apusene.

³⁸ *Balșaiia Sovetskaia Entiklopediia*, vol. 16, p. 41.

³⁹ *Ibidem*, vol. 6, planșa dintre pp. 396—397.

⁴⁰ *Ocerki istorii S.S.S.R.*, IX—XIII, vv. 1953, I, p. 593.

⁴¹ *Ibidem*, p. 493.

⁴² *Entiklopediceski Slovar*, 1894, XII, pl. între pp. 208—209. fig. 3; *Lexikon A—Z in einem Band*, Leipzig, 1954, p. 146; *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*. vol. *Stiria*, 1880, p. 251, vol. *Karinthia*, 1891, pp. 162, 164, vol. *Felső-Ausztria*, 1889, p. 29.

⁴³ B á r c z a y O., *op. cit.*, p. 210.

⁴⁴ *Atlas istorii Srednih Vekov*, 1952, p. 25.

⁴⁵ *Entiklopediceski Slovar*, XII, pl. între pp. 208—209.

⁴⁶ *Balșaiia Sovetskaia Entiklopediia*, vol. 16, p. 402.

⁴⁷ *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, *Magyarország* II, pp. 616—617.

⁴⁸ *Siebenb. Vierteljahrschrift*, 1941. I. p. 21, 24.

⁴⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. p. 317.

⁵⁰ *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenb. Landeskunde*, 1924, p. 45.

Dar, de asemenea, nici cele din secolul al XIII-lea, contemporane cu primele exemplare din apusul Europei, nu reprezintă o influență venită din această direcție.

Originea lor apuseană este combătută de doi factori.

Este cunoscut că elementele de arhitectură apărute în Apus și răspindite apoi și în Răsărit au parcurs de obicei un drum bine determinat. Mai întâi ele s-au răspândit în Europa centrală, în Germania, Austria, Boemia, iar apoi în Ungaria, de unde au fost transplantate și în Transilvania. Această răspîndire treptată a necesitat desigur un oarecare timp, așa încît ele au ajuns pe teritoriul carpato-dunărean de obicei cu 100–150 de ani după apariția lor în Apus; faptul este constatat atît în arhitectura bisericească, cit și în cea militară.

Ca exemplu putem aminti cazul donjoanelor cu planul dreptunghiular, caracteristice în Apus pentru secolele XI, XII, care apar pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de-abia în secolul al XIII-lea, cînd în Apus începuse deja construirea donjoanelor și turnurilor cu planul circular.

La fel și turnurile circulare, în răspîndirea lor către Răsărit ajung pe teritoriul Ungariei numai în secolul al XIV-lea, așa încît exemplarele transilvănene din secolul al XIII-lea nu pot fi considerate drept o influență venită din această direcție.

Al doilea argument este faptul că începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cînd se intensifică într-adevăr influența arhitecturii militare apusene asupra Transilvaniei, la cetățile construite după modelul apusean întîlnim exclusiv turnuri dreptunghiulare. Acestui tip îi aparțin donjoanele cetăților de la Rimetea Trascăului, Hălchiu, Turia (Bálványos), Bicsadul Oltului (Vápvár) și altele.

Deci dacă primele influențe ale arhitecturii militare apusene ne-au transmis, nu turnurile circulare, ci tipul mai vechi dreptunghiular, atunci este evident că turnurile circulare anterioare nu pot fi reprezentante ale influenței apusene, ci sînt mărturii ale unor influențe venite direct dinspre răsărit.

În privința turnurilor circulare și a bastioanelor semicirculare din Transilvania, nu trebuie să uităm nici legăturile acestei regiuni cu teritoriul Munteniei și Moldovei. Se știe că la cele mai vechi cetăți feudale de pe aceste teritorii întîlnim foarte frecvent turnurile circulare și bastioanele semicirculare.

Amintim ca exemplu cetatea Argeșului, primul cuib al voievozilor Țării Rominești⁵¹, cetatea Turnu de la Turnu-Măgurele, unde aceste construcții păstrează vechea tradiție bizantină⁵², cetatea de la Rucăr, cu bastionul semicircular⁵³.

⁵¹ „Buletinul Muzeului Militar Național“, III, 1939–40 (5–6) pp. 92–93.

⁵² Gr. Florescu, „Revista Istorică Română“, 1945 (IV) pp. 432–464.

⁵³ *Das Burzenland*, vol. *Die Dörfer des Burzenlandes*. 1929, tab. 48.

Un element specific al arhitecturii militare răsăritene erau bastioanele masive, adică fără goluri în interior. Ele erau folosite atât pentru flancarea curtinelor, cât și pentru flancarea porților.

Aceste bastioane erau o importantă realizare a timpului.

În vremea aceea, când armele de tir erau prea slabe pentru a asigura o flancare optimă, laturile exterioare ale bastioanelor și în măsură mai mică chiar și cele ale bastioanelor semicirculare ofereau asediatorului posibilitatea de a-și instala „berbecii“ pentru desfacerea zidurilor. Bastioanele masive lichidau tocmai această deficiență, deoarece ele trebuiau desfăcute în întregime, ceea ce nu era însă rentabil. Ca urmare, ele asigurau posturi sigure pentru flancarea zidurilor, iar cele așezate la colțuri întăreau și zidul la aceste locuri periclitat, formînd niște contraforturi puternice.

Aceste construcții atât de caracteristice în Răsărit n-au mai fost preluate de Apus, deoarece în vremea cînd începe preluarea elementelor arhitecturii răsăritene de către apuseni, erau deja depășite de evoluția tehnicii de apărare și asediu.

În schimb, în Transilvania apar destul de frecvent aceste construcții la vechile cetăți feudale.

Astfel, Orbán Balázs a sesizat existența unui bastion în această tehnică la cetatea Vityálvár de lângă Rimetea-Nirajului⁵⁴. La fel și la cetatea Bágy întîlnim la colțuri cîte un bastion de acest tip⁵⁵. Ni se pare că o asemenea construcție exista și la „cetatea fetii“ de la Florești, care avea însă planul dreptunghiular⁵⁶.

În concluzie, și în privința originii acestui tip de construcție militară din Transilvania trebuie să presupunem o influență răsăriteană directă.

Trebuie să menționăm că și acest tip de construcție militară este cunoscut și în restul teritoriului patriei noastre. Așa, de exemplu, la cetatea de la Rucăr întîlnim un bastion masiv. De asemenea, la cetatea Turnu de la Turnu-Măgurele observăm existența unor astfel de construcții.

*
* *
*

Este evident că cetățile transilvănene de la începutul epocii feudale, cu planul lor oval, uneori cu sistemul de apărare corespunzător zvingerului, cu turnuri circulare, bastioane semicirculare, uneori masive, nu au nimic comun cu cetățile contemporane din apusul Europei, ci elementele lor de bază sînt fie de tradiție veche locală, de creație locală, fie de origine răsăriteană directă.

În încheiere, trebuie să mai amintim că, începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se constată schimbări esențiale în arhitectura militară din Transilvania.

⁵⁴ Orbán B., *op. cit.*, vol. IV, p. 63.

⁵⁵ *Ibidem*, I, p. 173.

⁵⁶ K. Horedt, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1939, p. 125.

În această vreme se intensifică într-o măsură mare construirea cetăților. Pe de o parte, din cauza pericolului tătarăsc se construiesc tot mai multe cetăți strategice, pe de altă parte, din cauza întăririi rezistenței țăranilor asupriți și a contradicțiilor din sînul clasei dominante, proprietarii feudali simt nevoia de adăposturi sigure și bine întărite pentru familiile lor.

La noile construcții ridicate începînd din această vreme se manifestă de acum în toată puterea ei influența arhitecturii militare apusene, venită prin intermediul Europei centrale.

Putem aminti ca exemplul cetățile nobiliare, cu turnuri-locuințe tipice — donjoane — construite după modelul apusean.

Cea mai interesantă dintre acestea este negreșit cetatea familiei Toroczkaei de la Rimetea-Trascăului, care ne înfățișează clar întreaga evoluție a unei cetăți de acest tip. Ea este totodată un exemplar rar al cetăților caracterizate prin două donjoane⁵⁷.

Cea mai veche parte a acestei cetăți este donjonul mare construit pe creasta unui deal în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea. Mai tîrziu s-au adăugat acestuia cele două ziduri „Paralele”, care merg de la colțurile laturii sudice a donjonului pînă la o stîncă apropiată. Între ziduri s-au amenajat cîteva încăperi de locuit și o curte mică. Prin aceasta însă, donjonul mare și-a pierdut poziția sa izolată și nu mai corespundea ca loc de refugiu în cazul cînd restul cetății ar fi fost ocupat. Din această cauză s-a construit pe stîncă înaltă — amintită mai sus — încă un donjon, mai mic. După stilul și tehnica donjonului mic, construcțiile acestea, posterioare donjonului mare, au fost ridicate în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, sau în primele decenii ale secolului al XIV-lea.

În secolul al XV-lea pe panta stîncii, de la donjonul mic în jos, s-a construit palatul, cu sală de cavaleri (*lovagterem*) și încăperi de locuit. Acesta era flancat de o mică curte. În fața palatului, pe o terasă, s-a amenajat o curte exterioară, apărată de ziduri, unde s-au construit locuințele servitorilor⁵⁸.

Așadar, în ultima ei formă, cetatea aparține așa-numitului tip franco-bavarez.

Dintre celelalte cetăți familiare din Transilvania, putem cita cetatea de la Hălchiu-Crisbav (Heldenburg), cu donjonul caracteristic, și cetatea Bálványos (Turia), a cărui donjon, ridicat pe o stîncă înaltă, greu accesibilă, constituie partea cea mai veche. După tehnica de construcție identică cu cea a donjonului mic de la Rimetea-Trascăului, și acest donjon a fost construit în primele decenii ale secolului al XIV-lea⁵⁹.

⁵⁷ Este unicul reprezentant al acestui tip în țara noastră. Chiar și în Europa centrală se găsesc doar cîteva exemplare; de ex. Klepy din R. S. Cehoslovacă; Thalberg și Waldstein din Austria.

⁵⁸ Orbán B., *op. cit.*, vol. VI, pp. 232–237, și planul anexat, care însă pe baza măsurătorilor făcute de noi la fața locului necesită unele mici modificări.

⁵⁹ Bakó Géza, *Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, în „Studii”, I, 1957, pp. 152–153.

Deși problema evoluției arhitecturii militare în perioada de după anul 1300 nu intră în cadrul lucrării noastre, totuși este necesar să menționăm că intensificarea influenței apusene nu a însemnat cîtusi de puțin lipsa influenței răsăritene în aceeași vreme. Existența acesteia din urmă este atestată de caracterul mai multor construcții militare, ca, de exemplu, „cetatea tătarilor“ de lângă valea Buzăului, care, după planul ei, aparține tipului cetăților de cîmpie polono-baltice⁶⁰. Acest tip era larg răspîndit în secolul al XIV-lea pe teritoriul Moldovei și probabil de aici a pătruns și în colțul sud-estic al Transilvaniei.

De asemenea și aportul local s-a manifestat și mai departe cu toată puterea, imprimînd un caracter specific unora dintre construcțiile monumentale.

De exemplu, la castelul de la Hunedoara, construit după tipul francez de tranziție, apărarea laturii celei mai periclitată s-a asigurat printr-un sistem de tip „clește“, alcătuit, pe de o parte, din latura cetății, iar pe de altă parte din turnul înaintat „Neboisa“ și de zidul care îl lega pe acesta de cetate.

Luînd în considerație că acest sistem de apărare nu este cunoscut la cetățile medievale și apare de-abia în arhitectura militară modernă, putem bănuși că avem de-a face cu o creație locală, cu o idee originală a constructorilor castelului, care căutau să rezolve o problemă dificilă pusă în față de configurația nefavorabilă a terenului.

⁶⁰ Bakó Géza, *loc. cit.*, p. 154.